

Het oudste keurboek van Utrecht

<https://hdl.handle.net/1874/235683>

HET OUDSTE KEURBOEK VAN UTRECHT.

DOOR

Mr. B. J. L. DE GEER.

Het oudste keurboek van Utrecht werd in 1340 bijeen gebracht en zamengesteld en in 1342 vermeerderd en officieel goedgekeurd. Het werd toen in drie exemplaren afgeschreven, waarvan één in de stadskist en één in de kist van de oudermannen der gilden werd nedergelegd, terwijl het derde afschrift dagelijks door den raad op het stadhuis moest gebezigd worden. In 1342 werd wyders besloten »dat men in desen drien der stat boeken nyet scriven en sel noch wtdoen en sel, ten si bi den ouden rade ende bi den nywe ende bi ghemeenre morgkensprake van alle ghilden'' Het is ons bewaard in het zoogenaamde liber albus, in het stedelijk archief aanwezig, welk handschrift op perkament in klein folio geschreven en gebonden in een ouden perkamenten doch versleten band, waarschijnlijk een der drie oorspronkelijke exemplaren is. Het bevat 70 bladen of 140 bladzijden, die echter niet alle beschreven zijn; blijkbaar had men het voornemen, de open gebleven bladzijden voor het inschrijven van latere bijvoegsels te gebruiken. Zulke bijvoegsels treffen wij dan ook hier en daar aan, de jongste is van 1379, op fol. LXVI recto (bladz. 132) ingevoegd. De oorspronkelijke bepalingen begonnen telkens met een rooden en blaauwen letter, de bijvoegselen, voor een deel nog met dezelfde hand geschreven, die het handschrift vervaardigde, missen die kleuren, waaruit blijkt dat het in 1342 werd geschreven, toen aangevuld met de bepalingen van dat jaar.

Het verdient opmerking, dat dit keurboek klaarblijkelijk is zamengesteld in verband tot de toenmalige toestanden,

met het bepaalde doel om elke willekeur en onzekerheid bij de rechtsbedeeling uit te sluiten en vrede en vertrouwen bij de burgers onderling te bevorderen. Reeds in 1310 was bisschop WILLEM VAN MECHELEN gevallen in den strijd tegen de Hollanders op den Hoogenwoert, waar VAN BUCHEL het steenen kruis zag staan. Het was de magtige partij der Lichtenbergen geweest, die onder Utrechts burgers talrijke aanhangers tellende, tegen de partij der Vrezen en tegen den bisschop de Hollanders had ingeroepen. Ik weet niet in hoever de meening van VAN BUCHEL juist is, dat deze kerkvoogd zich daardoor den haat der edelen op den hals haalde, dat hij als juris peritissimus, omnia ad juris rigorem examinaret, maar is zij gegrond, dan zou het mogelijk zijn, dat de Utrechtsche burgerij van hem inbreuk op hare oude herkomen en gewoonten had gevreesd en dus op de verzameling en vaststelling er van had aangedrongen. De volgende bisschop GUIDO door den invloed der Hollandsche partij gekozen, met de Lichtenbergen bevriend en door den graaf van Holland beschermd, zag zich al spoedig in den oorlog gewikkeld, dien WILLEM VAN OOSTERVANT met GUIDO den zoon des graven van Vlaanderen moest voeren. Wel poogde hij intusschen de stad Utrecht aan zich te verbinden, door haar in 1302 en 1307 verschillende voorrechten te schenken, zooals dat haar burgers den bisschop niet buiten de muren der stad behoeften te vergezellen, dat zij de huizen buiten de muren, zoo het noodig was, op eigen gezag mogten afbreken. »Voort sellen wy" zeide hij, »de stat van Utrecht alle onrecht of doen binnen onsen lande, waerment hum doet, so verre wys macht hebben. Voirt sel die raet van der stat scepenen kiezen van jaer te jaer, daerse gebreken, alse der stat orbaer is, ende wy sellense eeden-Voirt wat borger t' Utrecht eenen anderen borger sloege binnen de stat van Utrecht, ende waer, dat hine doot sloege, werde hij ghegrepen, dat geen goet voor zijn lijf te bieden en zel wezen, ende ontginghe hij, dat hij balling wesen sal uyt onser stat ende lande van Utrecht C jaer ende eenen dach ende so wie hem voorstonde, dat die

alsoo sculdich waer als de handadige, daer mede zellen die magen ende vriende quite wesen van der ondaet die den ondadighen man toe behoren." Toch bleven zijne tegenstanders hem vijandig. Dit bleek reeds bij de nederlaag van WILLEM VAN OOSTERVANT op Duiveland in 1303. Toen raakte de bisschop gevangen en dit deed zijne tegenpartij in Utrecht, die der Vrezen, het hoofd weder op steken en deed nieuwe twisten en nieuwen strijd onder de burgers ontstaan. JACOB VAN LICHTENBERGH, dien men de schuld gaf van den dood van den vorigen bisschop, en anderen werden vermoord en toen GUIDO van Vlaanderen zelf in Utrecht kwam, was er zelfs sprake van om den bisschop GUIDO van zijn waardigheid te ontzetten en WILLEM VAN GULIK in zijne plaats te stellen. De tegenstand, dien GUIDO van Vlaanderen in Holland bij zijnen inval ontmoette, noodzaakte hem echter Utrecht spoedig te verlaten en zijne daarop gevolgde nederlaag in de groote zeeslag bij Zierikzee vernietigde de verwachtingen zijner vrienden in de stad. Weldra kwam dan ook de bisschop daarheen terug uit zijne gevangenschap, waarin hij bij de slag op Duiveland geraakt was, nu uitgewisseld tegen den zoon des graven van Vlaanderen. Hij schijnt toen te Gorinchem met zijne tegenstanders eene overeenkomst te hebben aangegaan, na den dood van JAN VAN RENESSE, en daarmede hangt welligt het aangehaalde charter van 1307 voor Utrecht zamen. Maar ook dit hielp hem niet, *adhuc continua mansit discordia inter cives Traiecti et filium fautoresque illius de Lichtenberg et commissis extra urbem aliquot proeliis praevaluerunt cives*, zegt HEDA. Dit maakte de uitspraak van den bisschop noodzakelijk, die hij in 1310 ter beëindiging dezer twisten gaf. Wij zien er uit dat er verscheiden personen gedood waren, onder welke, behalve heer JACOB VAN LICHTENBERG, ook heer WARNAER en heer GERRIT VRENKE de meest aanzienlijke schijnen geweest te zijn. Dien ten gevolge verder vijftien, die bij dezen strijd de aanvoeders geweest waren en de stad verlaten hadden, veroordeeld: om ewelijken te blijven uytter stat Utrecht ende uyt onsen gestichte om den moort deen sij gedaen hebben,

want sy aen ons ende aen der stat niet blijven en wilden. Voorts werd den kinderen, broeders en magen dezer verbannen en opgelegd om een altaar te stichten binnen Utrecht en dit zoo met renten te voorzien, dat er een Priester op zingen mogt, wijders om in de vijf kapittelkerken eene jaarlijksche memorie voor de overledenen te vestigen. Eindelijk zouden de kinderen, broeders en magen der verbannen en van de onverzoend gebleven van Everdingen ofstallinge doen alsoe recht en woent is in den lande van Utrecht, en daarmede elken band of betrekking, elke aansprakelijkheid of verplichting afbreken met hen die buiten deze verzoening bleven, onderling moesten partijen elkander voor den bisschop en voor de stad oervede doen en daarmede zouden alle in Utrecht weder verzoend zijn. Dit altaar is dan ook werkelijk in den dom gesticht en de Priester is er door de stichters voor aangewezen. De verdere begeving was aan den bisschop verbleven, doch bisschop JAN VAN DIEST, schonk het altaar in 1329 aan den Domdeken (¹).

(¹) Dit stuk, dat ik mij thans niet herinner dat uitgegeven is, luidt aldus: *Noverint tam futuri quam praesentes, quod nos JOHANNES dei gratia episcopus Traiectensis de consilio et assensu nostrae ecclesiae Traiect, altare seu capellaniam, dudum dotatam et erigendam in nostra ecclesia praedicta ob remedium animarum pie memoriae domini JACOBI DE LICHTENBERG, GERHARDI DE VRENKE et WERNERI filii domini FREDERICI interfectorum, et cuius reditus et proventus dom. WILHELMUS GOURBURG presbiter ad praesens recipit, possidet et in usus suos convertit, cuius etiam capellaniae in ordinatione fundationis et dotationis suae praedecessor noster GUYDO quondam episc. Traiect. collationem sibi reservavit, pleno jure prout ad nos pertinet ob servitia nobis ab eodem impensa, ad augmentationem honoris sui decanatus Traiect, eidem Decano concedimus conferendam sicque damus eandem per praesentes ut ipse et sui successores quos eidem decanatu pro tempore profici contigerit, nomine dicti decanatus pleno jure habeat perpetuo ipsum altare seu capellaniam conferre cum vacaverit et instituere in eadem. Et hanc collationem nostram et concessionem ipsius decanatus volumus perpetuis temporibus perdurare et inviolabiliter observari. Et ne huiusmodi donatio per temporis decursum hominis memoria labili existente oblivioni tradatur et ut perpetua maneat inconvulsa praesentem cedulam dictae*

In 1317 was bisschop GUIDO gestorven en FREDERIK VAN ZIERIK, door den invloed van WILLEM III, graaf van Holland, gekozen, bleef geheel en al van hem afhankelijk, zoodat het bisdom door den graaf in rust gehouden en naar diens wil bestuurd werd. Toen echter FREDERIK in 1322 gestorven was, ontstond er te Utrecht bij de keuze van een opvolger geschil en de stemmen der meerderheid vielen op JACOB VAN OUDSHOORN den Domdeken, tegen den zin van graaf WILLEM, die reeds naar Utrecht gekomen was om JACOB bisschop van Zuden, commandeur der orde van St. Jan te Utrecht, aan te bevelen. De burgerij, althans het niet Hollandsch gezinde gedeelte, schijnt zich daarbij nog al te hebben doen gelden, want BEKA zegt: *WILHELMUS comes per strepitum popularis vulgi subitaneae concurrentis aliquantulum anxius est*. De graaf wreekte zich op FLORENS den Domproost, die hem vooral schijnt te hebben wederstaan, door diens huis te Doorn te verbranden en de omstreken te verwoesten. De dood echter van JACOB VAN OUDSHOORN, in September van hetzelfde jaar 1322, gaf hem weder gelegenheid zijn invloed te doen gelden. Hij vereenigde zich nu daartoe met JAN Hertog van Brabant en REINOLD VAN GELRE en wist het daarheen te brengen, dat tegenover JAN VAN BRONKHORST, den proost van St. Salvator, die met algemeene stemmen door de kapittelen gekozen was, door den Paus JOANNES XXII de Proost van Kamerik, JAN VAN DIEST tot bisschop werd benoemd, die weldra van het bisdom bezit nam. Zijne regering was niet alleen geheel van Holland en Gelre afhankelijk, maar hij zag zich door zijne schulden ook genoodzaakt bijna zijn geheele gebied aan Hollands graaf en aan Gelre te verpanden, zoodat de bisschop ten laatste slechts twee duizend ponden voor zijn onderhoud jaarlijks over hield. Dat zulk eene afhankelijkheid van Holland, zulk een overwigt van graaf WILLEM III

donationis nostri sigilli appensione in testimonium praemissorum fecimus communiri. Datum a^o domini MCCCXXIX feria quarta post Matthaei apostoli.

door de toen reeds aanzienlijke stad Utrecht en door de op vrijheid najverige gilden, die haar mede regeerden, moeijelijk gedragen werd, kunnen wij niet betwijfelen en wat met het huis van JAN VAN LICHTENBERG gebeurde, doet het ons duidelijk zien, waaruit blijkt dat de meerderheid der bewoners toen anti-Hollandsch gezind was. Ik wil hier de niet al te duidelijke woorden van een tijdgenoot overnemen. Eodem anno (1329), mensis videlicet Junii principio apud Traiectum inferius dissentio efferbuit, cujus materiam domus de Lichtenberg fabricavit. Haec enim vero, herede invito, viro utique notissimo, ad communitatis, rusticorum videlicet, placitum venditur. Quorum nequitia inter diversos diversa sentientes et praecipue inter fati cognatos diversimodo ventilatur, qui ut nunc amicis et sociis sibi videlicet carissimis ab urbe quasi profugus dirigitur, quorum exitu jumentorum praeda nobilis deportatur, cujus mox restitutio de bonis praefati JOHANNIS videlicet cernitur, aperto enim ipsius cellario, vina pro carnibus offeruntur. Isti statim de foris multi accrescunt nobiles noctu dieque pro civitatis incommodo laborantes, quorum radix WILHELMUS comes fore creditur, quoniam suis licentiam tribuit, ut JOHANNI DE LICHTENBERGH succurratur, qui etiam comitis placito apud Oudewater oppidanus efficitur, ut eruptione facta de proximo, civitas cotidie promptius infestetur (WILHELM. Procur., Chr., in veteris aevi Anal. MATTHAEL. IV. p. 302, ed. in 8°). Hieruit blijkt dus dat de verkoop van het huis Lichtenberg op last der stadsregering aanleidend werd, dat JOHANNES VAN LICHTENBERG met een gedeelte der zijnen moest ontwijken, dat hij gesteund door graaf WILLEM, burger van Oudewater werd, zich daar vestigde, vele misnoegden tot zich trok, en van den graaf vrijheid verkreeg van daar uit de stad Utrecht zooveel hij kon te schaden en wraak te nemen over het gebeurde en over de plundering van zijn wijnkelder. De stad was dus toen den graaf van Holland vijandig, zoo als ook bevestigd wordt door het charter van 1329 waarbij aan JACOB VAN LICHTENBERG wordt vergund scade te doene binnen onsen lande der stat ende den borggers voorsz. toit alre tyt als sys gestaet sien.

(v. MIERIS charterb. II p. 481.) Reeds in Augustus van 1329 moest de stad Utrecht zich weder onderwerpen aan haren magtigen tegenstander, en een verdrag kwam, welligt door bemiddeling van den zelfden JACOB van Zuden, dien de graaf vroeger tot bisschop had willen maken, althans mede onder zijne borgstelling, tot stand, waarbij de stad aan graaf WILLEM zes duizend pond zwarte tornoy's moest betalen en beloven: »dat wi houden ende voldaeen sellen alsule segghen alsoe onse Here, Haer JAN bisschop t'Utrecht ende haer WILLEM grave voirsz over een draghen totte Woudrichem, van alle dien oirloghe, dat tusken der stat van Utrecht voirsz ende heren helpers an die ene zide ende JANNE VAN LICHTENBERGH ende sine helpers an die ander zide ende al dat dair of ghe-roerd is toit desen daghe toe (v. MIERIS II p. 485 verg. p. 488). De bisschop bleef voortdurend geheel afhankelijk van den magtigen graaf van Holland, deze regeerde feitelijk over des bisschops landen (zie o. a. de charters bij v. MIERIS II p. 493, 508, 513, 518, 556, 564) en besliste de twisten der stad Utrecht (v. MIERIS II p. 495, 512.) Geen wonder dat de tijdgenoot uitriep: *Mallet namque strenuus pastor deficere, quam talia de suis ovibus sustinere, videlicet illos tondi ab extraneis, nec non quasi luporum faucibus infestari. Verum hanc confusionem JOHANNES episcopus sibi suisque intulit, dum susceptis denariis castra patriae WILHELMO comiti commendavit.* Dat onder zulk eene regering de stad Utrecht hare zelfstandigheid en onafhankelijkheid trachtte te beschermen en te versterken was natuurlijk. Het verbond met Amersfoort (v. MIERIS II p. 593) moest daartoe strekken.

In Juni 1340 stierf JAN VAN DIEST, debilater regens episcopatum, pauca relatu digna gessit, zegt BEKA, en weldra ontbrandde op nieuw de strijd over de vervulling van den bisschopszetel. Velen wenschten JAN VAN ARKEL, canunnik ten Dom, die door Graaf WILLEM IV van Holland werd aanbevolen, verkozen te zien, andere, minder Hollandsch gezind, stonden de keus van JOHANNES VAN BRONKHORST, den proost van St. Salvator voor, wien REINALD de

Graaf van Gelre aanbeval. Voor het oogenblik evenwel bevestigde de Paus geen der beiden, maar benoemde eenen edelen Romein, NICOLAAS DE CAPUTIIS tot bisschop van Utrecht. Deze evenwel deed nog hetzelfde jaar afstand van zijne waardigheid en CLEMENS VI, die intusschen tot Paus was verkozen, schonk nu aan JAN VAN ARKEL het Utrechtsche bisdom. Op den 8 Mei 1343 deed hij zijnen plechtigen intogt in de stad en ontving de huldding der burgerij.

Drie jaren was dus het sticht zonder vorst geweest, maar de graaf van Holland, die zooveel van het sticht te vorderen had, had door zijne partij bewerkt, dat hij intusschen in Juli 1340 gekozen was tot Voghet ende mombair des gestichts van Utrecht voor twee jaren om het te bewaren (v. MIERIS II p. 642). Zelfs schijnt het wel dat hij reeds in Januari van dat jaar zich tot mombair had laten aanstellen en aan Heer JAN VAN ARKEL het bestuur van het sticht had opgedragen (v. MIERIS II p. 617—618) om bij het overlijden des bisschops des te beter de belangen van den door hem begunstigten JAN VAN ARKEL te kunnen voorstaan. Natuurlijk was er echter eene sterke partij in de stad Utrecht, die deze voogdijschap niet wilde dragen en dan ook bij de bisschops keuze de zijde van JAN VAN BRONKHORST koos. Reeds in April 1340 waren er geschillen uitgebroken tusschen de Burgemeesters, schepenen, raad en gemeene gilden der stad en den graaf van Holland, die toen aan de beslissing van den Heer VAN BEAUMOND werden onderworpen (v. MIERIS II p. 633), waarop dan ook eene verzoening volgde, waarbij de graaf weder de burgers in zijne bescherming nam (v. MIERIS II p. 634) tegen belofte, dat de Utrechtschen, zoo lang de graaf leefde, als het bisdom van Utrecht of eenige andere praelatuur of waardigheid of ander officie open viel, ende de grave voirsz. dair omme bidden woude ofte vorderen met sinen woorde oft met sinen brieven tot zyns vrients ofte synre vriende behoef, dat wi dairtoe helpen, vorderen ende onse macht toe doen sellen, dair toe mit woirden, mit bede ende mit allen ghereckeliken zaken in goeden trouwen zonder arch-

lyst, dat syn wille ende sine bede dair in volscien sal met al onser macht ende zellen des in trouwen mit hem blijven. De graaf derhalve had bij tijds zich de bisschopskeus verzekerd en toch kon hij die niet terstond doorzetten door den invloed des graven van Gelre, aan wien het bovenstichtē nog altijd verpand was. Dit gaf aanleiding tot de overeenkomst van 21 Maart 1341 (v. MIERIS II p. 647).

Het was in dezen tusschentijd, kort vóór dat JAN VAN ARKEL als bisschop gewijd te Utrecht binnenkwam, dat dit keurboek werd vastgesteld en aangenomen, om voor de burgerij een vasten regel te zijn en een band van eensgezindheid. Want dat in haar midden de tweespalt nog niet had opgehouden bleek weinige jaren later. Toen de bisschop alle krachten inspande, om de schuldenlast te delgen en zich van de afhankelijkheid van Holland los te maken, ontstond een oorlog tusschen hem en graaf WILLEM IV, die voor Utrecht een zwaar beleg en een vernederend verdrag ten gevolge had. Velen echter hadden hierbij tegen den bisschop de zijde van den graaf gehouden en, nadat deze in Friesland gesneuveld was in 1345, haastte zich bisschop JAN alle die van hem waren afgevallen te straffen. Hij verwoeste het huis te Wulven, brandschatte Ysselstein en onderwierp zich den Heer van Abcoude, en hij herwon hierdoor meer en meer zelfstandigheid en magt en kon nu weder zijn bisdom zelf besturen. Maar zijne tegenstanders waren niet alle buiten Utrecht te zoeken, ook daar binnen had hij eene magtige partij tegen zich, die op Holland steunde en niets liever wenschte, dan Hollands invloed en bestuur hersteld te zien. Het was de oude partij der Lichtenbergers. *Motus et seditiones, zegt HEDA, Traiecti ortos, auctoribus Gunterlingis, armis restinxit, plerosque trucidando, alios proscibendo.* VAN BUCHEL heeft er reeds op gewezen, dat de Gunters aan de van Lichtenbergers verwant waren, en den zamenhang dezer twisten met de vroegere oneenigheden aangetoond. Trouwens de bisschop had in 1346 reeds verschillende personen de stad ontzegd en hun het burgerschap benomen, krachtens eene bepaling

uit ditzelfde keurboek en in overeenstemming met de toenmalige stadsregering, omdat zij zich met den graaf van Holland tegen de stad verbonden hadden, blijkens het door VAN BUCHEL op HEDA p. 252 medegedeelde stuk, en het was welligt deze maatregel, die in de stad zelve den strijd deed ontstaan, waarop de achter het keurboek ingeschreven stukken betrekking hebben, even als dat bij v. MIERIS II p. 719, waaruit wij zien, dat in de stad zelve de partijen tot een gevecht kwamen, waarbij het om een omverwerping der regering en eene revolutie te doen was, die echter de bisschop en de zijnen door hun krachtig optreden beletten.

Met de zamenstelling van dit keurboek in 1342 schijnt zamen te hangen eene bepaling over zoodanige uitspraken van schepenen, omtrent aan hun oordeel onderworpen gedingen, die een nieuw of belangrijk regtspunt beslisten, dat namelijk zoodanige oordeelen in schrift gesteld en in een boek bijeen geschreven moesten worden. Op het Provinciaal Archief in Utrecht berust een handschrift in folio op papier uit de tweede helft der 15^e eeuw, inhoudende eene reeks van uitspraken, aan welks hoofd wij lezen: Voert so heeft oud raet ende nuwe overdraghen, dat men alle oirdeelen, die die scepene stadighen, daer men d'oude scepene by roept, die sellen dieghene die de oirdele onder hebben, doen scriven in der scepene boeck met hore dingtale, also alsoe ghevallen; waer enich scepene die dat verbrake, die en soude after dien nummermeer scepen werden. Ende dat oirdel en sal men niet wijzen tenzy yerst gescreven in den boecke. Daarop volgen dan verschillende bepalingen, die wij in dit oudste keurboek terugvinden, en die vooral voor schepenen bij de regtspraak belangrijk waren, en daaronder ten slotte ook eene Keur van 1342, die aantoont dat toen dit boek werd aangelegd. Dan volgen uitspraken, de oudste van 1351, waar tusschen nog enkele latere Keuren zijn ingeschreven. Men schijnt dus in 1342, bij het vaststellen van dit keurboek, ook aan de bijeenbrenging van de in het vervolg te wijzen oordeelen gedacht te hebben, die de keur konden verklaren aanvullen. Het oorspronkelijke

van dit scepenboek is verloren, een afschrift slechts, en wel een weinig naauwkeurig, is bewaard, maar de inhoud ook van deze oordeelen is uit verschillende oogpunten hoogst merkwaardig.

Het op dit keurboek van 1342 volgende keurboek is het liber rufus, op papier in folio geschreven tusschen 1389 en 1392, met latere bijvoegingen tot 1413, waarin weder enkele bepalingen uit dit oudste keurboek voorkomen, en waarop hier in de bijvoeging van 1368 wordt verwezen, zoodat waarschijnlijk die bijvoegingen van 1368 en 1379 eerst na 1389 er zijn ingeschreven, en toen nog dit oudste keurboek als het eigenlijk officieele voor de oudste keuren gehouden werd. Ook schijnt toen nog de herinnering levendig te zijn geweest, dat dit keurboek in het bijzonder zijn ontstaan te danken had, aan de zucht tot herstel der eendracht onder de burgerij, want men nam er juist nog die stukken in op, die op de verzoening der toen op nieuw gewapend tegen over elkander staande burgers betrekking hadden.

Een derde keurboek van Utrecht, het liber rosarum, is uit het midden der 15^e eeuw en bevat latere verordeningen.

Uit dit oudste keurboek zijn enkele stukken uitgegeven door VAN DE WATER in zijn Utrechtsch Placaatboek II bl. 70 en door BURMAN in de voorrede vóór deel I zijner Utrechtsche Jaarboeken, wij meenden evenwel den tekst in zijn geheel juist zooals die in het HS. voorkomt, te moeten geven, daar dit boek de eenige bron is tot de kennis der oudste stedelijke wetgeving en regering. Over den vorm van regering, die toen in Utrecht bestond, zie men BURMAN Utr. Jaarb. I voorber.